

УДК 316.624(447)

О. В. Горбачова

Злочини ненависті: АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ ТА ПРОБЛЕМИ ВИЯВЛЕННЯ

Розглянуто проблему злочинності на ґрунті ненависті як найнебезпечніший прояв на ґрунті ксенофобських настроїв, сформульовано специфіку визначення «злочинів ненависті» та проаналізовано особливості збору статистичної інформації щодо них.

Рассмотрена проблема преступности на почве ненависти как наиболее опасное проявление на почве ксенофобских настроений, сформулирована специфика определения «преступлений ненависти» и проанализированы особенности сбора статистической информации относительно них.

The problem of «hate crimes» as the most dangerous phenomenon of the xenophobia are described. A specific definition of the «hate crime» is presented and the problem of a statistical information gathering about these crimes is analyzed.

Після розпаду СРСР, в умовах політико-економічної кризи та соціокультурної трансформації, в пострадянських країнах істотно зріс рівень масової тривожності. Протягом 1989–1992 рр. ще можна було говорити про доволі значний потенціал опору населення ксенофобським проявам, агресії, насильству та дискримінації на цьому ґрунті, оскільки переважала значущість «радянської», а не «національної» ідентичності, що декларувала рівність усіх народів СРСР. Але ситуація зростання кризи, нестабільності, дезорієнтованості, невпевненості у теперішньому та страху перед майбутнім спричинила посилення не лише національної свідомості та етнічної солідарності, а й ксенофобських настроїв – не актуальних доти форм колективних уявлень про суспільну ідентичність. Загальний вектор масових настроїв просувався від почуття небезпеки і тривожності (правда, щодо більш уявних, аніж реальних загроз з боку «не наших») до розвитку та поширення ксенофобських настроїв, перш за все, етнофобії та мігрантофобії. Це швидко виявилось у збільшенні числа їх крайніх найнебезпечніших проявів – «злочинів ненависті».

Тема ксенофобії та злочинів, вчинених на її ґрунті, є відносно новою для вітчизняного наукового дослідження порівняно з аналогічними дослідженнями у західноєвропейських країнах та США. Це, перш за все, пов'язано з історико-культурним контекстом та практичною значущістю проблеми. Однак, суттєва різниця в істо-

ричних коренях, масштабах, формах прояву та реакції держави і громадськості на це явище не дозволяє беззастережно переймати досвід розвинених країн. Існує потреба у переосмисленні існуючих надбань світового співтовариства у цій галузі та у відданих переваги власне місцевому аналізу проблеми відповідно до сучасних реалій і специфіки саме країн пострадянського табору.

Сьогодні проблем ксенофобії та її проявів у своїх працях торкаються такі вітчизняні науковці, як О. Верховський, Г. Кожевнікова, Л. Д. Гудков, Л. М. Дробіжева, С. Чарний, Ю. А. Левада, О. Г. Осіпов, Я. Глинський, В. Ліхачов, Е. А. Паїн, Н. В. Паніна та ін.

Статтю присвячено аналізу дефініції «злочин ненависті», а також проблемі виявлення цього соціального явища.

Поняття злочину на ґрунті ненависті сягає корінням в декілька дисциплін, включаючи історію, соціологію, кримінологію та право, а також перебуває під впливом національного досвіду та прагнення світової спільноти виявити та систематизувати загальні риси таких злочинів. З юридичної точки зору, особливу увагу потрібно приділяти кримінальному праву, але превентивні заходи та механізми їх впровадження торкаються феномену злочинності на ґрунті ненависті саме з точки зору соціології.

У широкому значенні «злочини ненависті» (англ. hate crime) – це злочини, в яких жертва, об'єкт чи ціль злочину були обрані за ознакою їх реальної чи уявної належності до певної групи, зв'язку з нею (група може бути заснована на будь-яких соціально-релевантних ознаках чи характеристиках, що властиві її членам: раса, національність, релігія, мова, сексуальна орієнтація, фізична чи розумова неповноцінність, стать, інше розрізнення). У свою чергу, злочини цієї групи виявляються у найрізноманітнішому спектрі дій: від вербальних закликів, спрямованих на розпалювання ворожнечі та ненависті, приниження честі та гідності, до насильницьких дій, включаючи пошкодження майна та вбивство.

Таким чином, злочини даної групи можуть докорінно різнитись елементами: суб'єктом та об'єктом посягань, проявом злочинних дій та їх наслідками, способами та засобами вчинення протиправних дій, структурою в цілому, але об'єднуються у групу «злочини ненависті» саме завдяки мотиву – ненависті, неприязні, нетерпимості до людей як реальних чи уявних членів відповідної групи. Це дозволяє розглядати дані злочини як окремі прояви більш загального – ксенофобії.

У вузькому значенні «злочини ненависті» пропонується визначати у власне їх юридичному тлумаченні. Проблеми, що виникають під час такого визначення, полягають у відсутності не лише уніфікованих дефініцій для світового співтовариства, а й у багатьох випадках юридичних визначень їх змісту взагалі. Це, перш

за все, зумовлено специфікою національних законодавств різних держав, способом класифікації та реєстрації злочинів цієї групи, а також концептуальними підходами до їх розуміння в цілому. Так, наприклад, у Кримінальному кодексі Російської Федерації нині існує 14 статей, що включають мотив ненависті як кваліфікуючу ознаку [1]. В Україні це ст. 161 КК України «Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії». Тому зміст поняття «злочин ненависті» доводиться виводити з диспозиції цієї статті. Під цим поняттям розуміють умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності або образу почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, а також пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадян за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

При цьому особливо кваліфікуючими ознаками є вчинення таких дій, якщо вони поєднані з насильством, обманом чи погрозами, а також їх вчинення службовою особою; вчинення їх групою осіб, або якщо такі дії спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки [2, с. 451]. Вчинення передбачених ст. 161 дій може діставати вияв і в одночасному вчиненні дій, передбачених ст. 157, 162, 163, 175, 179, 180, 183 та ін. Відповідно, за наявності в діях особи ознак інших складів злочинів, з якими поєднується вчинення дій, передбачених ст. 161, вони підлягають кваліфікації за сукупністю злочинів, а не є їх кваліфікуючою ознакою, як, наприклад, у КК РФ. При цьому, ст. 67 КК України «Обставини, які обтяжують покарання», а, отже, які суд має враховувати під час призначення покарання за злочин, з-поміж інших містить також вчинення злочину на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі або розбрату [3].

Термін «hate crime», створений американськими журналістами для визначення ксенофобських кримінальних дій, сфокусований скоріш на психології злочинів, ніж на власне самих кримінальних діях. У такому випадку необхідно зосередитись на суб'єктивній стороні злочину, де мотив і мета є обов'язковими ознаками. Можна сказати, що мотивація у вигляді «презумпції винуватості», неприязні, ворожості чи порочності за вказаними ознаками існує в основі всіх протиправних дій, які безпосередньо відносяться до «злочинів ненависті». Метою, відповідно, є намір розпалити національну, расову чи релігійну ворожнечу, принизити національну честь і гідність, образити почуття громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями.

Але нам здається, що таке трактування КК є дещо обмеженим, не враховує усіх критеріїв розрізнення, за якими вчиняються злочини даної категорії. Так, наприклад, Європейська комісія проти расизму та нетерпимості (ЄКРН) у своїй третій доповіді по Україні [4] також зазначає, що до підстав для захисту людської гідності й почуттів не були включені раса, колір шкіри, етнічне походження та мова.

Більш того, достатньо широко відомо, що санкції у справах, які порушуються за ознаками ст. 161 КК України, рідко застосовуються судами і, як правило, справа або не доходить до судового розгляду взагалі, або покарання призначається умовно, або ж кваліфікація змінюється на іншу статтю. Якщо є ознаки інших злочинів, то дії винних найчастіше кваліфікують за статтями, які не передбачають ксенофобської мотивації (наприклад, як хуліганство).

Отже, нагально залишається потреба вдосконалення чинного законодавства у сфері протидії ксенофобії та її проявам. Також досить гостро стоїть питання про нестачу систематизованої теоретико-методологічної основи для досліджень ксенофобії як соціального, а не індивідуально-психологічного явища, а, відповідно, і для аналізу феномену злочинності на її ґрунті, що передує розробці практично значущих рекомендацій розкриття та розслідування «злочинів ненависті».

Разом із тим, не викликає сумнівів, що злочинність на ґрунті ненависті являє собою найбільш небезпечні прояви нетерпимості та дискримінації. Зважаючи на це, боротьба із ксенофобією та дискримінацією визнана невід'ємною частиною комплексної концепції безпеки, яку прийнято в ОБСЄ. Так, на 11-й зустрічі Ради міністрів країн-членів ОБСЄ, що пройшла у м. Маастріхті у грудні 2003 р., міністри закордонних справ 55 держав-учасниць підтвердили своє зобов'язання заохочувати толерантність і боротися з дискримінацією, в тому числі з проявами агресивного націоналізму, расизму, шовінізму, антисемітизму та іншими проявами ксенофобії та нетерпимості. Рішення щодо толерантності та недискримінації спонукає всі держави-учасниці збирати та зберігати достовірно зібрану інформацію та статистичні дані про злочини на ґрунті ненависті. На наступних конференціях у Берліні, Парижі, Брюсселі, Кордові, окрім взятих раніше зобов'язань, держави-учасниці також зобов'язались робити таку інформацію доступною громадськості [5].

На жаль, ситуацію, що склалась в Україні, можна описати висловлюванням: «злочини є – статистики немає». Це зумовлено рядом причин, які є взаємозалежними та перебувають у причинно-наслідковому зв'язку. По-перше, даний вид злочинності має високий ступінь латентності. Часто жертви самі не зацікавлені в оприлюдненні факту злочину (наприклад, нелегальне перебування

на території країни, проблеми з реєстрацією, страх депортації чи помсти). Інші жертви злочинів на ґрунті ненависті не заявляють про інцидент у правоохоронні органи з огляду на побоювання отримати недоброзичливу чи ворожу відповідь, наразитися на приниження, осуд чи сором внаслідок того, що вони стали жертвою. Ще одна причина пов'язана з переживаннями жертви з приводу того, що співробітники правоохоронних органів не поставляться з необхідною увагою до їх заяви та не вживуть належних заходів відносно інциденту, із зневірою у чесну систему правосуддя в цілому.

По-друге, статистична картина динаміки «злочинів ненависті», яка існує сьогодні, не може бути прийнята як достовірна. Правоохоронні органи оперують інформацією лише стосовно зареєстрованих фактів, при цьому оприлюднюється статистика злочинів, вчинених стосовно іноземців у цілому, а інциденти, мотивовані ненавистю, окремо не виділяються. Хоча взагалі не зрозуміло, чи ведеться така статистика насправді, а якщо ведеться, то чому не оприлюднюється відповідно до прийнятих зобов'язань України. У десятки разів більше фактів «злочинів ненависті» реєструють НПО, де також статистика «у кожного своя» та обмежена проблемою підтвердження її об'єктивності (з яких джерел отримано інформацію, чи є можливість її перевірити, хто уповноважений її аналізувати, чи є склад злочину у виявленому факті тощо). Відповідно, їх статистика скоріше демонструє тенденцію, аніж реальний масштаб явища. У свою чергу, вітчизняний соціологічний моніторинг обмежується статистичними даними щодо проявів ксенофобії в цілому. Роз'єднаність статистичних показників також спричинена їх різномірним характером: не відстежується, скільки злочинів зареєстровано, скільки порушено кримінальних справ, скільки доведено до суду, а також кількість винесених обвинувальних вироків. Зрозуміло, що з кожним наступним етапом показники такої злочинності зменшуються, то які ж з них вважати об'єктивними?

По-третє, відсутня якісна оцінка інформації щодо «злочинів ненависті». Перш за все, це стосується наступних показників: 1) тип злочину – статистичні дані щодо ступеня тяжкості злочину, вчинено його проти приватних осіб або порушено колективні права тощо; 2) вид злочину – у вчиненні яких дій дістав вияв злочин чи з якими складами злочинів він поєднується; 3) стосовно яких категорій (груп) осіб вчинено протиправні дії (тобто, яка ознака розрізнення вплинула на мотивацію); 4) результат справи – дані щодо кількості виявлених інцидентів та зареєстрованих справ, а також подальшої судової практики, тобто як застосовується національне законодавство у цій сфері; 5) доступність – чи можна вважати статистичні дані про злочини на ґрунті ненависті доступними громадськості [6, с. 28–30]. Аналіз цих показників є вельми важливим не лише для якісного реагування на прояви не-

терпимості, а й розробки та впровадження ефективних превентивних механізмів протидії ксенофобії та її крайнім проявам.

Отже, відсутність комплексної та достовірної інформації щодо злочинів на ґрунті ненависті не дозволяє аналізувати такі аспекти: характер та масштаб явища; динаміка злочинності на ґрунті ненависті; регіони, де така злочинність набуває найбільшого розмаху; категорії (групи) осіб, що найчастіше зазнають протиправних посягань та за якими ознаками розрізнення; ефективність національного законодавства та правозастосовної практики відповідних інституцій; державні ініціативи, програми та політику, спрямовані на зниження злочинності на ґрунті ненависті. Відповідно, це унеможливорює ефективну протидію поширенню явища ксенофобії в українському суспільстві.

З точки зору статистики, ці проблеми можна вирішити шляхом внесення змін у політику та практику повідомлень про злочини на ґрунті ненависті у правоохоронні органи. Адже очевидно, що правоохоронні органи є основними та першочерговими органами, що контактують з багатьма жертвами злочинів на ґрунті ненависті. Займаючи передові позиції, саме працівники ОВС першими реагують на звернення жертв злочинів і взаємодіють з ними. Вкрай важливо, щоб під час реєстрації «злочинів на ґрунті ненависті» правоохоронці розуміли, чим відрізняються злочини, мотивовані ненавистю, від інших видів злочинів; усвідомлювали, що налагодження конструктивної взаємодії між правоохоронцями та жертвами злочинів такого виду суттєво впливає на їх бажання заявляти про злочин; з усією відповідальністю ставилися до звернень щодо таких злочинів; мали навички розпізнання відхилень у поведінці, мотивованих ксенофобією, професійного реагування на подібні відхилення.

У зв'язку з цим важливо зосередитись безпосередньо на навчально-виховному процесі серед працівників ОВС у контексті проблем ксенофобії. Оптимізувати практику звернень є можливим, з одного боку, шляхом активної просвітницької діяльності серед громадськості, спрямованої на формування толерантного світогляду, а, з іншого, – удосконаленням системи (моделі) повідомлень про злочини (наприклад, шляхом активізації інституту перенаправлення жертв, створення лінії довіри та центрів психологічної допомоги постраждалим тощо).

З огляду на стійку тенденцію до збільшення проявів ксенофобії та злочинів на її ґрунті, а також на зазначені їх причини, сьогодні можна говорити про пасивність та неналежне реагування державних інститутів на проблему нетерпимості. Це залишається головним джерелом небезпеки в умовах зростаючої багатоманітності як для України, так і для світової спільноти в цілому.

Список літератури: 1. Уголовный кодекс Российской Федерации : по состоянию на 28 апр. 2009 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http // www.consultant.ru/popular/ukrf](http://www.consultant.ru/popular/ukrf) : // 2. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / [за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка]. – 2-е вид., перероб. і доп. – К. : Дакор, 2008. – С. 451–453. 3. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26 – Ст. 131. 4. Європейська комісія проти расизму та нетерпимості. Третя доповідь по Україні (прийнята 29 черв. 2007 р.). Страсбург, 12 лют. 2008 р. CRI(2008)4 Ukrainian version [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.coe.int/ecri>. 5. Рішення Ради міністрів ОБСЄ № 4/03. 6. Борьба с преступлениями на почве ненависти в регионе ОБСЕ: обзор статистики, законодательства и национальных инициатив / [пер. с англ. Е. Постникова]. – Бюро ОБСЕ по демократическим институтам и правам человека, 2006. – С. 28–30.

Надійшла до редколегії 19.05.2009

УДК 351.754(5)

А. О. Яременко

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ЩОДО НЕЙТРАЛІЗАЦІЇ ДЕЗІНФОРМАЦІЙНИХ ПОВІДОМЛЕНЬ, ЯКІ ДЕСТАБІЛІЗУЮТЬ ГРОМАДСЬКИЙ ПОРЯДОК ТА БЕЗПЕКУ

Проаналізовано проблемні питання, які виникають у процесі діяльності органів внутрішніх справ щодо нейтралізації резонансних, дезінформаційних повідомлень, що дестабілізують громадський порядок та безпеку.

Проанализированы проблемные вопросы, возникающие в процессе деятельности органов внутренних дел по нейтрализации резонансных, дезинформирующих сообщений, которые дестабилизируют общественный порядок и безопасность.

Some problems arising in the process of internal affairs agencies' activity on neutralization resonant, misinformative messages, which destabilize public order and safety, are analyzed.

Однією з характерних ознак розвитку сучасного суспільства є постійно зростаюча інформатизація всіх сфер життя. Не уникнула цього впливу і така сфера суспільних правовідносин, як організація та проведення масових заходів. Якщо раніше масові заходи проводилися виключно в режимі «живого спілкування», коли організатор закликав та збирав учасників через їх агітацію, то на сучасному етапі достатньо через засоби масової інформації поширити відповідну резонансну інформацію, і масові заходи та акції починають виникати автоматично (синхронно) в місцях масового скучення громадян. Внаслідок цього зростає ризик виникнення групових порушень громадського порядку через поширення засо-